

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Софія Булик-Верхола, 2002

Використання діалектних назв у термінній функції – особливість музичної термінології. Для найменування наукових понять доцільно виристовувати найпродуктивніші моделі творення народних назв, при стандартизації слід надавати перевагу українським термінам, зокрема народним, і таким чином збалансовувати використання запозичених і національних номінацій.

The usage of dialect names is one of the peculiarities of musical terminology. It is expedient to use the most productive models of folk names word building for the names of scientific notions. It is preferable to use Ukrainian terminology, particularly folk ones for standard musical terms instead of borrowed and national notions.

Терміносистеми гуманітарних галузей тісно пов'язані з іншими пластами мови, зокрема з народною лексикою. Музична термінологія української мови яскраво ілюструє нерозривний зв'язок діалектної та термінної лексики, адже у музичній терміносистемі наявна значна кількість назв, які позначають народні інструменти та їх деталі; музикантів, які грають на цих інструментах; народні пісні й танці.

Народні назви, які стали термінами, потребують детального всебічного вивчення, зокрема необхідно прослідкувати походження та способи творення; розглянути семантику – уточнити нечіткі визначення та узгодити різні трактування; уніфікувати граматичні значення; охарактеризувати стилістичні функції таких номінацій.

Особливо важливо виявити моделі творення народних назв, які стали термінами, адже у майбутньому найпродуктивніші моделі доцільно використовувати при творенні термінів.

1. Назви народних музичних інструментів та їх деталей

Інструментознавство (наука про конструкцію, акустичні та виражальні властивості музичних інструментів, історію їх розвитку в зв'язку з загальним розвитком музичної культури) для розгляду народних музичних інструментів послуговується діалектними назвами, які при використанні в текстах наукового стилю стають термінами, а тому вимагають уточнень і наукової класифікації. Лише зібравши усі відомі і забуті народні музичні назви, вивчивши і систематизувавши цю лексику, можна в майбутньому прийти до уніфікації цих найменувань у літературній мові.

Для творення назв народних музичних інструментів широко використовується семантичний спосіб.

Внаслідок метафоричного переосмислення слів за подібністю зовнішнього вигляду, а саме форми, розміру, розташування частин, утворено значну кількість назв музичного інструментарію. Перенесення найменування відбулося у таких тематичних групах:

– **назви істот, найчастіше тварин:** *баран, коза* (дуда), *бугай* (народний ударний інструмент), *равлик, слимак* (завиток у скрипковій головці), *кінь, коник* (смичкова колодка, резонаторні отвори у струнних інструментах, підставка для бокових струн у лірі), *жабка*

(смичкова колодка), *кобилка* (підставка у струнних інструментах), *кабанчик* (гудзик, до якого підкріплюються струни);

- **назви частин тіла тварин:** *ребро* (флейта Пана, най), *ріг, ріжок* (народний духовий вівчарський інструмент, деталь у дуді), *серце* (душа, що з'єднує верхню та нижню деки струнних інструментів, ударник, бовкало у дзвоні), *груди* (верхня дека, верхняк), *головка* (кінчик смичка, завиток у струнних інструментах), *ручка, шийка* (скрипкова чи басова шийка), *вуха* (кілки у струнних інструментах), *плечі* (нижня дека, спідняк), *колінце* (смичкова колодочка), *дзьобок* (дульце чи губник у духових інструментах), *боки, пахи* (боковий виріз у струнних інструментах), *язичок* (тростина, тростяна пластинка у духових інструментах, листівочка у дрімбі), *волос* (смичковий волос, кінський хвіст, деталь у бербениці чи бугаї), *шкіра* (матеріал із собачої шкіри, застосовуваний у бубні та бугаї), *перо* (язичок у дрімбі), *стегно* (підківка дрімби), *зуб* (зрізаний під кутом, поперечний бік у сопілці), *хвости* (пристрій, що тримає приструнник кобзи), *щока* (шемсток – деталь бандури), *язик, губа* (деталь в органі);

- **назви предметів побуту та домашнього господарювання** – *бербениця* (те саме, що *бугаї*), *барильце* (обруч у бербениці), *решітко, решето* (бубон із брязкальцями, інакше тамбурин або баскський бубон), *міх* (те ж, що й дуда, а також одна з деталей дуди), *лавка* (гриф), *віко* (верхня дека, верхняк), *нижня дошка* (спідняк, нижня дека у лірі), *обід, облук, луби* (обруч чи обичайка у струнних інструментах), *плужок* (приструнник, струнотримач, підгриф), *чип, чотик* (денце або пищик у духових інструментах, затичка у дуді), *рама, кросенця, обід* (підківка дрімби), *підпора, підкладка* (підставка, кобилка у струнних інструментах), *підлога* (спільна підставка для цівок, дудок у свирілі, кувиці), *цівка* (циліндрична трубка духових інструментів), *смола, живиця, липанда* (смичкова каніфоль), *полотно* (барабанна шкіра), *жолобок, рив* (проріз у коробці струнних інструментів), *місток, поріжець, клинець* (поріг у струнних інструментах), *дно, коряк* (нижня дека, спідняк), *прут, дерево, биль, облук, паличка* (смичкова тростина, тятива), *вінт, гайка, закрутка, пробочка, шруба* (гвинт, за допомогою якого натягується смичковий волос), *корба* (дерев'яний смичок, ручка у лірі), *вало́к* (вісь, на якій крутиться смичок ліри), *палички, кисточки, патички* (цимбальні молоточки), *пасма, бунти* (цимбальні струни), *рукави* (дві цівки, дудочки у дводенцівці, інакше, жоломії), *тарілки* (ударний музичний інструмент), *пудло* (коробка-резонатор у бандурі), *рубель, качалка, підкова, затула, луска, тарілки, ложки*;

- **назви абстрактних понять** – *душа* (підставка, яка з'єднує верхню і нижню деки у струнних інструментах).

При найменуванні народних музичних інструментів використовують і власні назви, їх переносні значення ґрунтуються на переході власного імені в загальне: *катеринка* (рос. шарманка, від популярної французької пісеньки, яку виконували бродячі музиканти в супроводі цього інструмента – *charmante Catherine*), *варвара* (назва басолі на Бойківщині).

Суфіксальний спосіб продуктивний при виникненні найменувань з предметним значенням, тобто назв музичних інструментів та їх деталей.

Від дієслівних основ утворюються іменники чоловічого роду за допомогою таких суфіксів:

-**ач-**: *держати* – *держач*, *калатати* – *калатач*, *клепати* – *клепач* /-а-/;

-**ун-**: *брязкати* – *брязкун* /-а-/, *свистіти* – *свистун* /-і-, т'-ті/, *сопіти* – *сопун* /-і-, п'-пі/;

-**ак-**: *держати* – *держак*, *свистіти* – *свистак* /-і-, т'-ті/;

-**ец'-**: *хлипати* – *хлипець* /-а-/.

Іменники жіночого роду, що є найменуваннями музичного інструментарію, утворюються від іменникових твірних основ за допомогою таких суфіксів:

-ин-: *кобза* – *кобзина*, *кобила* – *кобилина*, *сопілка* – *сопілчина* /к-ч/, *трость* – *тростина* /т'-т'/;

-іvk-: *бас* – *басівка/с-с'!*, *денце* – *денцівка* /ц-ц'!, *зуб* – *зубівка* /б-б'!;

-иц'-: *дуда* – *дудиця*, *душа* – *душиця*, *гойда* – *гойдиця*.

Від прикметникових твірних основ утворюються іменники жіночого роду за допомогою суфіксів **-иц'-**: (*голосний* – *голосниця*, *двійний* – *двійниця*, *живий* – *живиця*, *струнний* – *струнниця*) та **-к-**: *дротяний* – *дротянка*. За аналогією до останнього слова від прикметникової твірної основи утворилась назва музичного інструмента за допомогою поліморфемного суфікса **-ан-к-**: *зуб* – *зубанка*.

За допомогою таких суфіксів утворюються назви музичних інструментів від дієслівних твірних основ:

-(л)к-, -(в)к-: *пищати* – *пищалка*, *пищавка*, *свистіти* – *свистілка*, *свистівка*, *сопіти* – *сопілка*, *сопівка*;

-(й)к-: *грати* – *грайка*;

-иц'-: *скрипіти* – *скрипиця* /п'-п'/.

Особливістю української музичної лексики є наявність специфічних рідковживаних суфіксів. Зокрема, музичні назви утворюються за допомогою таких уніфіксів:

-ашк-: *калатати* – *калаташка*, **-ешк-**: *довбати* – *довбешка* /а-/, **-ул-**: *свистіти* – *свистула* /і-, т'-т'/ (від дієслівних твірних основ); **-ичк-**: *голова* – *голови́чка*, **-ет-**: *бас* – *басет*, **-л'-**: *басет* – *басетля*, **-ол'-**: *бас* – *басоль*, **-ур-**: *кобза* – *кобзура* (від іменникових твірних основ).

Серед назв середнього роду домінують віддієслівні утворення, що означають дію, спричинену вдаранням по чомусь. Внутрішня форма цих діалектних назв доволі прозора, вони утворені за допомогою таких суфіксів:

-л-: *брязкати* – *брязкало*, *брязкотати* – *брязкотало*, *тріскотати* – *тріскотало*, *калатати* – *калатало*, *пищати* – *пищало*, *фуртати* – *фуртало*, *колотити* – *колотило*;

-(й)л-: *калатати* – *калатайло*;

-лн-: *держати* – *держално*;

-л'ц-: *брязкати* – *брязкальце*, *дути* – *дульце*.

У складі української музичної термінології використовуються народні назви, утворені внаслідок одночасного додавання до твірної основи **префікса і суфікса**, причому можна спостерегти певну регулярність поєднання цих морфем. Виділяємо назви деталей музичних інструментів, утворені від іменникових твірних основ за допомогою таких афіксів:

суфікса **-ник-** і префіксів **при-** (*струна* – *приструнник*), **по-** (*бік* – *побічник*) /к-ч/, **над-** (*струна* – *надструнник*, **під-** – *підструнник*, *борода* – *підборідник* /о-і/;

суфікса **-ок-** і префіксів **під-** (*гриф* – *підгрифок*, *бас* – *підбасок*), **при-** (*струна* – *приструнок*);

суфікса **-ниц'-** і префіксів **під-** (*струна* – *підструнниця*), **по-** (*бік* – *побічниця*) /к-ч/;

суфікса **-ин-** і префіксів **під-** (*хвіст* – *підхвостина* /і-о/, **про-** (*душа* – *продушина*);

суфікса **-ень-** і префікса **під-** (*борода* – *підбородень*, *хвіст* – *підхвостень* /і-о/;

суфікса **-к-** і префікса **під-** (*борода* – *підборідка* /о-і/, *міст* – *підмістка*).

Серед музичних назв, утворених префіксально-суфіксальним способом, маємо низку утворень для позначення однієї і тієї ж самої реалії. Для їх творення використовуються синонімі суфікси (*борода* – *підбородок*, *підборідник*) і префікси (*крутити* – *підкрутка*,

закрутка; струна – приструнник, надструнник) і т.п. Наявність музичних назв-синонімів свідчить як про багатство української мови, так і про неунормованість і неусталеність української музичної термінології.

2. Назви музикантів, які грають на народних інструментах

Назви осіб, які грають на народних музичних інструментах, утворюються переважно суфіксальним способом і в діалектах української мови, і в літературній мові. Народні назви походять від іменникових твірних основ, для їх творення використовуються такі суфікси:

-ак-: дудка – дудчак /к-ч/, скрипка – скрипак /к-л/, бубен – бубенак;

-ій-: бас – басій /с-с'/, горн – горній /н-н'/;

-ук-: бас – басюка /с-с'/, дуда – дудук;

-аиш-: флюера – флюераиш, флуера – флуераиш, пріма – прімаиш, труба – трубаиш, тайда – тайдаиш;

-ір-: бас – басір /с-с'/;

-ил-: бас – басило, базило /с-з'/;

-а(й)л-: труба – трубайло;

-іль-: гук – гучіль /к-ч/;

Від дієслівних основ утворюються назви осіб за допомогою таких суфіксів:

-ій-: заводити – заводій /и-, д-д'/, скиглити – скиглій /и-, л-л'/, бубніти – бубній, гудіти – гудій, торохтіти – торохтій;

-ай-: рикати – рикай;

-ал-: рикати – рикало, цигикати – цигикало.

-а(й)л-: запівати – запівайло, затягати – затягайло;

-ул-: скрипіти – скрипула /-і-, п'-п'/;

-ил-: гудіти – гудило /-і-, д'-д'/;

-иш-: довбати – довбиш /-а-/;

-ош-: довбати – добош /-а-/;

-уш-: довбати – добуш /-а-/, танцювати – танцюш /-ува-, ц'-ц'/.

Для творення назв осіб, які грають на музичних інструментах, використовують морфолого-синтаксичний спосіб творення. Народні назви музикантів, утворені від прикметників: *басистий, басістий, базістий, базистий, бубністий, органістий, органістий, торбаністий, цимбалістий, цимбалістий, бунчужний, рильний*. Субстантивовані музичні назви вживаються переважно у народній мові і не використовуються у термінології.

3. Назви окремих музичних творів і жанрів

Назви народних пісень, послівок, співанок, танців, хороводів, ігор посідають особливе місце серед музичних термінів української мови. Цей лексичний шар української мови об'єднуємо в одну групу, тимпаче, що часто танець, хоровод чи гра дістає назву від пісні і навпаки – пісня – від танцю. Наприклад, *шумка* – "родь пісні веселого характера; родь танца" [2, т.4, с.518], *троян* – "вид танцю з притупуванням правою ногою; рід гри" [5, т.4, с.578], *санджарівка* – "народна пісня і танець" [5, т.4, с.147], *метелиця* – "родь танца, также музыка и пісня къ этому танцу" [2, т.2, с.420].

У цій тематичній групі музичної термінології існують назви, утворені на українському ґрунті; вони стабільно поповнюють лексичний склад інших мов і достойно презентують українську культурну своєрідність: *аркан, дума, думка, козак* (порівн. у словнику З.Лиська – *alla cosacca* – у стилі козака [1, с.13]), *козачок, гопак, гоцак, гуцулка,*

коломийка, колядка, ладканка, метелиця, шумка. Деякі назви, які ще не стали загальноновизнаними, заслуговують на те, щоб стати доступними для іншомовного користувача: *воротар, гайдук, гречаники, голубець, дудочка, плескач, поколядь* (закінчення в українських колядках, приспів на честь господаря), *тропак, триндикка, увиванець, чабарашка* та ін.

Найбільше найменувань цієї тематичної групи утворені **семантичним способом** внаслідок метафоричного перенесення. Виділяємо такі групи:

- **назви птахів, риб і тварин:** *голуб-голубочок, горлиця, журавель, перепілка, пташка, соловейко, яструб; бичок, гусак, линець, щупак; зайньо, зайко, козлик, равлик;*
- **назви рослин:** *барвінок, гарбуз, горошок, гречка, льон, мак, марена;*
- **назви страв і напоїв:** *гречаники, каша, пиво;*
- **назви осіб:** *бондар, воротар, вівчар, гайдук, гуцулка, коваль, козак, король, косар, лісоруб, чабани, шевчик;*
- **назви побутових предметів:** *аркан, виступці* (порівн. у словнику Б.Грінченка – "родь танца; туфли" [2, т.1, с.191], *віз, дудочка, крючок, мітелочка, млинок, подушечка, решето;*
- **назви явищ природи:** *гонивітер, зірочка, метелиця;*

Метонімічне переосмислення слів на основі просторової суміжності відбулося в найменуваннях *коло* (хороводний танець, виконавці якого розташовуються ланцюжком у вигляді замкненої або розімкненої кривої; замкнена крива, всі точки якої однаково віддалені від центра [3, т.4, с.226]), *поріг* (дерев'яний брус, закріплений на підлозі під дверима [3, т.7, с.259]).

Суфіксальним способом утворено назви танців від найменувань місцевостей, у яких створений, виник або побутує танець: *Верховина – верховинка (-к-), Коломия – коломийка (-к-), Космач – космачанка (-ан-к-), Поділ – подоянка (-'ан-к-, і-о), Хортиця – хортичанка (-ан-к-, ц'-ч,).*

Від **іменникових твірних основ** утворено назви пісень за допомогою таких суфіксів:

- к-**: *коляда – колядка, шум – шумка;*
- ів-к-**: *Петро – петрівка (р-р'), гай – гаївка, весна – веснівка (н-н')* (існує ще назва з суфіксом **-ан-к-** – *веснянка*);
- ець-**: *стрибун – стрибунець, човгун – човгунець.*

У хореографії поширені назви віддієслівного походження, які утворені за допомогою таких суфіксів:

- ак-**: *гопати – гопак, гоцати – гоцак, тропати – тропак;*
- ан-к-**: *ладкати – ладканка, співати – співанка, тропотіти – тропотянка (-і-);*
- ар-к-**: *манджати – манджарка;*
- ас-**: *обертати – обертас, вихиляти – вихиляс;*
- ач-**: *плескати – плескач;*
- уш-к-**: *дріботати – дрібушка (-ота-);*
- к-**: *триндикати – триндикка (к-ч, -а-).*

Зрідка трапляються музичні назви, утворені **морфолого-синтаксичним способом**: *військова* – "полька, в якій використовуються ритми похідних маршів" [4, с.23], *земська, походна* – "музикальна пьеса кь свадебному шествію" [2, т.3, с.388].

Типовими є назви українських народних танців, утворені **аналітичним способом** за такими моделями:

- прикметник + іменник: *Балабинська полька, Буковинський танець, Верховинське коло, Диканський козачок, Держанівська кадриль, Іванківська кадриль, Красилівська кадриль, Гуцульський козачок, Краснянська полька, Охромієвицька кадриль, Подільська кадриль, Поліська полька, Рогізнянські коломийки, Сокальський козак, Українська кадриль, Яворівська полька;*

- відіменниковий прикметник + пасивний дієприслівник: *Раковецький кручений, Український весільний.*

Отже, збагачення української музичної термінології відбувається завдяки широкому використанню діалектних номінацій у термінній функції. Залучення народних назв у музичну термінологію є унікальною особливістю саме цієї підсистеми української мови.

Своєрідність української музичної культури, її неповторність і національний характер забезпечуються передусім специфікою мови, зокрема термінології. Завдяки залученню у термінологію діалектизмів зберігається її національний колорит, відбувається процес збереження і самоутвердження української культури, адже лише унікальність культури має справжню вартість.

Тому при стандартизації та уніфікації музичної термінології слід надавати перевагу українським термінам, зокрема народним, і таким чином урівноважити використання запозичених і національних номінацій.

1. Лисько З. *Музичний словник*. – Стрий, 1933. – 165с. 2. *Словарь української мови*. За ред. Б.Грінченка. – К., 1907–1909. – Т.І–ІV. 3. *Словник української мови в 11-ти томах*. – К., 1970–1980. – Т.І–ХІ. 4. *Українські народні танці*. – К., 1969. – 616с. 5. Яременко В., Сліпушко О. *Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах*. – К., 1998. – Т.І–ІV.

Анатолій Міщенко

Національний університет "Львівська політехніка"

ДЕЯКІ КОЛЬОРИСТИЧНІ ТЕРМІНИ В АРХІТЕКТУРІ НА ПРИКЛАДІ "КОЛЬОРОВОЇ ПІРАМІДИ АНАТОМІЇ ЛЮДИНИ"

© Анатолій Міщенко, 2002

Розглядається "Кольорова піраміда анатомії людини". Дослідження дозволяють виявити вплив КОЛЬОРУ на творчу особистість людини в різних галузях її життя: побуті, навчанні, архітектурі та дизайні.

Let's discuss "The colored pyramid of the human anatomy". Research works let us make clear the influence of the color over the creative individuality in different branches of it's life: being, studying, architecture, design, etc.

Колір в житті людини відіграє важливу роль. Сьогодні засобами відповідних тестів по біоенергетичних і генетичних характеристиках людини можна визначити, які кольори відповідні для людини. Це дає можливість запроєктувати мікроклімат, комфорт, гармонію середовища або простору для відпочинку, навчання, творчої роботи, кольоротерапії тощо.

Кольорознавство, колористика, кольорометрія, кольоротерапія, як показує досвід, мають багато можливостей. Так, через статі, темперамент, гороскоп, за типологією у соціоніці можна визначити типи кольорів даної людини.